

лений, обстоятельства, подлежащие установлению в уголовном производстве относительно несовершеннолетних.

Fedosova O. V. Circumstances to be set up during the investigation of selfish-violent crimes committed by minors. The article is about actual problems in the theory and practice of investigating crimes committed by minors. Based on the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine and research it contains a list of conditions to be set up during the preliminary investigation of selfish-violent crimes committed by minors. According to the current criminal procedural law such circumstances include: the event of a criminal offense (time, place, manner and other circumstances); suspect's guilty of a criminal offense, the form of the fault, the motive and the purpose of committing a crime; the type and extent of damage caused by a criminal offense and the amount of procedural expenditures; circumstances that affect the degree of severity of the criminal offense, describing the accused person, aggravating or mitigating punishment that exclude criminal liability or a ground closure of criminal proceedings; circumstances constitute grounds for excluding criminal responsibility or punishment.

The author has examined features of the subject of proof in juvenile proceedings. They are related to the fact that in the new Criminal Procedural Code of Ukraine the legislator besides those specified circumstances provides in criminal proceedings for juveniles under Art. 485 of the CPC also to find out: full and comprehensive information on the person of a minor: his/her age (day, month and year of birth), health and level of development and other socio-psychological traits of the person that should be considered when individualizing responsibility or use measures of educational nature; the minor's attitude to committed act; living conditions and upbringing of a minor; presence of adult instigators and accomplices of other criminal offenses.

Keywords: *pre-trial investigation of selfish-violent crime; conditions to be set up in criminal proceedings against minors.*

Надійшла до редакції 24.03.2014

Шинкаренко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985+159.99

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАТОВПУ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ОПЕРАТИВНО- СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Розглянуто проблеми надання психологічної характеристики натовпу та його відмежування від мас. Здійснено ретроспективний аналіз формування науки – психологія натовпу. Визначено особливе місце «натовпу» серед інших соціально-психологічних явищ, що супроводжують надзвичайні ситуації. Виокремлено основні ознаки скупчення людей, які характеризують його як натовп. Надано рекомендації працівникам міліції щодо дій у натовпі під час масових порушень громадського порядку та визначено особливості формування уяви натовпу про реальність – не факти самі по собі вражають уяву натовпу, а те, як вони пред'являються.

Ключові слова: *соціально-психологічне явище, натовп оказіональний, натовп конвенціональний, натовп експресивний, натовп діючий.*

Постановка проблеми. Знання співробітниками органів внутрішніх справ особливостей психології натовпу, психологій людини в натовпі, способів управління натовпом дозволяє організувати охорону громадського порядку під час масових заходів так, щоб не допустити їх переростання в масові заворушення [1]. Це особливо важливо сьогодні, під час реформування України та загострення протиріч соціального характеру.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До масових явищ відносять різноманітні види поведінки натовпу, чутки, моду, масові політичні рухи і т. ін. Їх систематичне вивчення було почате у рамках двох незалежних шкіл, сформованих в ХІХ ст. ученими Німеччини, Франції, Італії: психології народів (М. Лацарус, Г. Шейнталь, В. Вундт) і психології мас (Г. Лебон, Г. Тард, С. Сигеле, В. Парето). У Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст. масові явища вивчалися М. Г. Михайловським, В. М. Бехтеревим, А.Л. Чижевським. Нині масові явища – предмет дослідження психології великих груп, політичної психології, психології пропаганди, психології маркетингу та юридичної психології [2].

В юридичній психології актуальними стали дослідження проблем великих соціальних груп у контексті формування натовпу під час масових заходів та порушень громадського порядку. Вивчення психології особи й її ролі під час масових заходів вимагає також яснішого розуміння індивідуальної і групової психології. У науці часто поняття "натовп" підміняється поняттям "маси". Учені аналізують психологію мас, часто маючи на увазі під цим явищем саме натовп. На наш погляд, поняття "натовп" і "маси" необхідно чітко розрізняти.

Метою статті є визначення соціально-психологічної характеристики натовпу під час масових явищ та організаційних проблем із забезпечення громадського порядку працівниками ОВС.

Виклад основного матеріалу. Епохою соціальних відкриттів можна назвати ХІХ століття, за аналогією з ХІV ст., що увійшло до історії як епоха географічних відкриттів. Соціально-політичні події, пов'язані з революціями у Франції у кінці ХVІІІ – середині ХІХ століть, приголомшили громадськість. Криваві революції (1789, 1830, 1848, 1871 рр. у Франції) призвели до радикальних соціальних і економічних змін, індустріалізації і урбанізації, підйому "революційного робочого руху", зростаючого впливу профспілок, страйків і першотравневих демонстрацій. Учені своєчасно зацікавилися питаннями організації суспільства і поведінки людей в натовпі. Наука була покликана проаналізувати зв'язок між феноменом натовпу і громадськими лихами. Для вивчення суспільства були створені спеціальні науки. О. Конт довів необхідність соціології, Г. Лебон і Г. Тард – психології натовпу. Слід зауважити, що Росія в процесі створення громадських наук не відставала від Європи. Російський філософ Н.К. Михайловський пише серію статей по психології натовпу раніше Г. Лебона і Г. Тарда.

Виникнення психології натовпів має таку історію. У 1879 році Н.К. Михайловський в журналі "Отечественные записки" публікує статтю "Сила наслідування", безпосередньо присвячену психології натовпу, тому засновником цього напрямку в науці слід вважати саме його. Тільки через шість ро-

ків, у 1885 році, Г. Тард опублікував книгу "Закони наслідування". У 1892 році Г. Тард написав книгу "Думка і натовп", С. Сигеле – "Злочинний натовп", в 1895 році Г. Лебон публікує книгу "Психологія натовпів" [3–8].

Отже, означені роботи сприяли виникненню новітньої науки – психологія натовпу.

Особливе місце серед соціально-психологічних явищ, що супроводжують надзвичайні ситуації, займає таке масове явище, як "натовп", який розуміється як скупчення людей, не об'єднаних спільністю цілей і єдиною організаційно-ролевою структурою, але пов'язаних між собою загальним центром уваги і емоційним станом.

При цьому загальною вважається така мета, досягнення якої кожним з учасників залежить від досягнення її іншими учасниками. Наявність такої мети створює передумову для взаємодії. У натовпі цілі людей завжди однакові, але зазвичай вони не бувають свідомо загальними, а при їх перетині виникає найгостріша негативна взаємодія.

Дослідники психології натовпу стверджують:

- натовп є короткочасною природною спільністю; люди свідомо не домовляються про правила, норми і закони поведінки; більшість людей у момент перебування в натовпі підкоряються владі інстинктів, які на якийсь час стають провідними регулювальниками соціальної поведінки;

- перебування в натовпі – це одна з передумов втрати людиною найрізноманітніших культурних форм поведінки, що призводить до серйозних змін у психіці – когнітивні і комунікативні властивості психіки докорінно змінюються і набувають специфічних рис;

- правила і норми взаємодії, вироблені людьми в процесі історичного і культурного розвитку, в натовпі втрачають своє значення; домінування інстинкту призводить до послаблення волі, людина психологічно і соціально випадає з рамок норми і стає беззахисною перед всеохоплюючою дією.

У натовпу немає спочатку якогось виду діяльності, який виступає основою виділення груп, але є загальний предмет інтересу. Наприклад, зборище роззяв поблизу місця події, скупчення людей поблизу видовищних закладів, на ринках, вулицях і в магазинах.

Досліджуючи психологію натовпу Безносов Д.С. і Почебут Л.Г. підкресливали [9–11], що натовп, на відміну від мас, є конкретною соціальною групою. Люди в натовпі, вступаючи в тісний контакт один з одним, вимушені особливим чином взаємодіяти. У натовпі різко змінюється психіка людини і протікання психічних процесів. Основними регулювальниками поведінки стають інстинкти. Пізнавальні процеси, спрямовані на пізнання навколишнього світу, значно слабшають. Взаємодія між людьми стає односторонньою, правила і норми втрачають свою регулюючу функцію. Особливо сильних змін психіка людини зазнає в натовпі, приведеному в певний збуджений стан.

Таким чином, натовп – це найбільш яскравий і концентрований прояв того, що властиво великій масі людей: екзальтація, емоційний максималізм, навіюваність, готовність до негайної дії, завищені очікування. «Свідома особа зникає, – писав із цього приводу Г. Лебон, – причому почуття

усіх окремих одиниць, які утворюють ціле, іменоване натовпом, приймають один і той же напрям. Тому в натовпі може відбуватися тільки накопичення дурості, а не розуму». Те саме спостереження зустрічається в працях інших дослідників, в яких говориться про те, що, "досить виявитися разом великій масі, величезній безлічі людей, для того щоб усі моральні досягнення складових їх індивідів негайно розсіялися, а на їхньому місці залишилися лише найпримітивніші, найдавніші, найгрубіші психологічні установки".

Якщо підійти до визначення натовпу з соціально-психологічних позицій, то можна сказати у зв'язку з цим таке.

Натовп – це контактна, неорганізована спільність, що характеризується високою мірою конформізму складових її індивідів, діюча емоційно і досить одностайно.

Натовп, як специфічне об'єднання людей, має ряд соціально-психологічних властивостей, які чинять вплив на поведінку індивідів, що входять до неї.

Приналежність до натовпу породжує почуття анонімності у людини, упевненість у тому, що її дії і вчинки залишаться не поміченими і нікому не відомими. Наслідком є почуття безконтрольності і безвідповідальності, оскільки кожен вважає, що будь-які його дії будуть приписані натовпу, а не йому особисто. Це дозволяє людям здійснювати вчинки, немислимі для них у звичайних умовах.

Відчуття злиття з великою масою людей у поєднанні з анонімністю наповнює людину почуттям сили і могутності, що сприяє емоційному збудженню, яке обмежує контроль свідомості над поведінкою.

Однорідність натовпу виникає внаслідок зрівнювання, зведення до одного рівня усіх психічних проявів і поведінки індивідів. Загальний інтелектуальний рівень натовпу нижчий за інтелект її учасників, тому він у край некритично сприймає будь-які чутки, легко переносить увагу з одних об'єктів на інші, бездумно піддається дії гасел, розмов не лише лідерів натовпу, але і випадкових людей.

Навіюваність – одна з найважливіших властивостей натовпу, пов'язана з попередніми його якостями, пояснююча непередбачуваність його дій, оскільки він легко реагує на будь-які обставини і заклики. Ця ж властивість підвищує готовність людей здійснювати діяння, які можуть бути в повному протиріччі з їх свідомістю і характером.

У практичному плані найбільш важливою є "перетворювана" властивість натовпу, тобто здатність натовпу порівняно легко переходити з одного виду до іншого [12-13]. Перетворення можуть відбуватися без чийого-небудь свідомого наміру, але можуть бути спровоковані умисно. На використанні властивості перетворюваності і будуються здебільшого прийоми маніпуляції натовпом з тими або іншими цілями.

Соціолог П. А. Сорокін в епоху соціалістичної революції так описав свою спробу виступити перед натовпом: "Я спробував пояснити людям, що Ради не мають усієї повноти влади, оскільки вимоги більшовиків неможливі. Я намагався пояснити також, які лиха можуть послідувати з їх

намірів. Проте я нібито розмовляв не з людьми, а з деяким монстром, глухим до всяких аргументів, захоплюваних ненавистю і бездушною жорстокістю, спокушених ідіотичними гаслами більшовиків. Я ніколи не забуду цих осіб в збожеволілому натовпі. Вони втратили усе людське, зміцнивши в собі лише звіриний початок. Натовп ревів, погрожував, приголомшував кулаками" [14.]. Невдача пояснюється тим, що промовець намагався впливати на розум натовпу, на логіку, він аналізував причини і наслідки дій натовпу. Успіх же лідерів революції забезпечувався тим, що вони говорили короткими, місткими, хльосткими гаслами, впливали на почуття людей.

Працівникам міліції слід враховувати, що натовп дуже сприйнятливий до вражень. Образи, що вражають уяву натовпу, завжди бувають простими і ясними. Викликані образи, уявлення про яку-небудь подію або випадок по своїй жвавості майже дорівнюють реальним образам. Не факти самі по собі вражають уяву натовпу, а то, як вони пред'являються [15].

Натовп не міркує, не обмірковує, не переносить ні суперечок, ні протиріч, вона приймає або відкидає ідеї цілком. Міркування натовпу ґрунтуються на асоціаціях, але асоціації пов'язані між собою лише уявною аналогією і послідовністю. Натовп здатний сприймати лише ті ідеї, які спрощені до межі, судження натовпу завжди нав'язані і ніколи не бувають результатом усебічного обговорення. Натовп ніколи не прагне до правди, він відвертається від очевидності, яка не подобається йому, і вважає за краще поклонятися помилкам і ілюзіям, якщо тільки вони спокушають його.

Найнебезпечніше і найістотніше у психології натовпу – це його сприйнятливості до навіювання. У усіх випадках джерелом навіювання в натовпі виступає ілюзія, народжена завдяки більш-менш примарним спогадам. Викликане уявлення стає ядром для подальшої кристалізації, що заповнює усю область розуму і паралізує всякі критичні здібності. Тому працівники міліції повинні володіти навичками впливу на натовп у екстремальних ситуаціях [16–18].

Натовпу легко навіяти, наприклад, почуття обожнювання, що примушує його знаходити щастя у фанатизмі, підпорядкуванні і навіть готовності жертвувати собою заради свого ідола. Як у всіх істот, що перебувають під впливом навіювання, ідея, що опанувала розум, прагне виразитися у дії, неможливого для натовпу не існує.

Висновки. Особливість натовпу полягає у специфіці соціально-психологічних явищ, що визначають одноманітність поведінки її учасників. Натовп створюється на базі протиставлення цієї спільності об'єкту невдоволення. Натовп робить спільністю нерідко саме те, що "проти них". Свідомість виділяє тільки схожі поведінкові ознаки і, відповідно, автоматично примушує безліч людей бути подібними один до одного в манері поведінки (жестах, рухах, вигуках і ін.).

Проте, в натовпі протиставлення "ми" і "вони" досягає соціально значущої, нерідко дуже небезпечної величини. У натовпу відсутнє критичне ставлення до себе і, безумовно, вважається – "ми" бездоганні, в усьому винні "вони". "Вони" відливаються в образ ворога. Натовп враховує тільки силу, і доброта його мало чіпає, для натовпу доброта – одна з форм

слабкості.

Люди в натовпі інстинктивно поведуться однотипно, здійснюють однакові рухи, різко знижується спілкування на міжособовому рівні і т. ін. Вони інстинктивно знають, що будь-яка протидія натовпу буде сприйнята людьми як відмінність, яку необхідно швидко усунути, щоб створити максимально однорідну масу ідентичних один одному людей.

З означеного можемо надати класифікацію натовпу за його основними характеристиками:

1) натовп оказіональний – пов'язаний цікавістю до несподівано виниклої події (дорожня аварія і ін.);

2) натовп конвенціональний – пов'язаний інтересом до деякої заздалегідь оголошеної масової розваги (спортивні змагання і ін.) і готовий, часто лише тимчасово, наслідувати досить дифузні норми поведінки;

3) натовп експресивний – що спільно виражає загальне ставлення до деякої події (радість, ентузіазм, обурення, протест і ін.); її крайня форма – натовп екстатичний, що досягає від взаємного ритмічно наростаючого зараження стану загального екстазу, як на деяких масових релігійних ритуалах, карнавалах, концертах рок-музики та ін.;

4) натовп діючий: а) натовп агресивний – об'єднаний сліпою ненавистю до деякого об'єкта (правоохоронці, представники влади, представники іншої релігійної концесії або етносу); б) натовп панічний – що стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки (паніка масова); в) натовп здобуваючий – що вступає в неврегульований безпосередній конфлікт за володіння деякими цінностями (грошима, місцями у транспорті, що відходить, і ін.); г) натовп повстанський – де людей пов'язує загальне справедливе обурення діями влади; він нерідко складає основу революційних потрясінь, і своєчасне внесення до нього організуючого начала здатне підняти стихійний масовий виступ до свідомого дійства політичної боротьби.

При чому слід враховувати, що тактика дій правоохоронців щодо забезпечення правопорядку у різних видах натовпу повинна бути різною.

Працівники міліції повинні знати, що практично у кожного учасника натовпу є певні рольові функції:

1. Організатори масових ексцесів, які проводять підготовчу роботу з їх створення, заздалегідь їх "програють" і планують. Вони вибирають слушний час, привід, а потім створюють ексцеси.

2. Підбурювачі – це особи, що розгортають активну агітаційну діяльність, направляють дії учасників, розподіляють ролі, поширюють провокаційні чутки і т. ін. Призвідниками можуть бути і організатори, і підбурювачі з числа тих, хто претендує на завоювання лідируючого положення.

3. Активні учасники складають "ядро" ексцесів і утворюють найнебезпечнішу (ударну) групу.

4. Конфліктні особи, які приєднуються до активних учасників ексцесів виключно через можливість в анонімній обстановці звести рахунки з особами, що перебувають у конфлікті, дати вихід антисоціальним садистським імпульсам; серед них немало психопатичних осіб, наркоманів, хуліганів.

5. Учасниками ексцесів стають і ті особи, що сумлінно помиляються,

по-перше, через помилкове сприйняття причин обстановки, що склалася; по-друге, через принцип справедливості, що помилково розуміється; по-третє, під впливом чуток.

6. Емоційно-нестійкі, ідентифікуючі свої вчинки із загальним напрямом дій навколишніх їх людей; що легко заражаються загальним настроєм натовпу.

7. Допитливі – це особи, що спостерігають з боку і що не втручаються в хід подій, але своєю присутністю що посилюють емоційне збудження інших учасників.

8. Приєднувані під впливом погроз з боку організаторів і підбурювачів щодо фізичної розправи у разі відмови від участі в ексцесі.

Бібліографічні посилання

1. *Мороз Л.І.* Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ : монографія / Мороз Л.І. – К., 2005.
2. *Крысько В.Г.* Социальная психология : учебник для вузов. / В.Г. Крысько. – СПб., 2007.
3. *Лебон Г.* Психология толп / Г. Лебон. – М., 1998.
4. *Московичи С.* Век толп / С. Московичи. – М., 1962.
5. *Роцин С.К.* Психология толпы: анализ прошлых исследований и проблемы сегодняшнего дня / С.К. Роцин // Психологический журнал. – Т. 11. – № 5. – 1990. – С. 24–31.
6. *Сигеле С.* Преступная толпа. Опыт коллективной психологии / С. Сигеле. – М., 1998.
7. *Тард Г.* Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. – М., 1998.
8. *Парыгин Б.Д.* Н.К. Михайловский о психологическом факторе в историческом процессе // История и психология / Парыгин Б.Д., Рудаков Л.И. ; под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. – М., 1971.
9. *Безносков Д.С.* Психология толпы и терроризм : учебное пособие / Безносков Д.С., Почебут Л.Г. ; под ред. В.П. Сальникова. – СПб., 2005.
10. *Лебон Г.* Психология толп // Психология толп. М., 1998.
11. *Фрейд З.* Массовая психология и анализ человеческого «Я» // Психология масс. – Самара, 1998.
12. *Безносков Д.С., Почебут Л.Г.* Психология толпы и терроризм: Учебное пособие / Под ред. В.П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2005.
13. *Назаретян А.П.* Психология стихийного массового поведения: Толпа, слухи, политические и рекламные кампании : учебное пособие / А.П. Назаретян. – М., 2005.
14. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. Социология революции / П.А. Сорокин. – М., 1992.
15. *Шайхлісламов З.Р.* Проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до оперативної діяльності в екстремальних умовах / З.Р. Шайхлісламов. – Укр ДНТБ 24.09.1996. – №1814-Ук.-96. – 27 с.
16. *Ірхін Ю.Б.* Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань : метод. рекомендації / Ю.Б. Ірхін. – К., 2007.
17. Психологічна підготовка особового складу органів внутрішніх справ до виконання завдань в умовах ускладненої оперативної обстановки : метод. рекомендації / П.І. Коваль, Н.В. Скалига. – К., 2001.

Шинкаренко И. А. Социально-психологическая характеристика толпы и ее использование в оперативно-служебной деятельности работников ОВД. Рассмотрены проблемы определения содержания психологической характеристики толпы и её отграничения от масс. Проведен ретроспективный анализ формирования науки – пси-

хология толпы. Определено особое место "толпы" среди других социально-психологических явлений, сопровождающих чрезвычайные ситуации. Выделены основные признаки скопления людей, которые характеризуют его как толпу. Даны рекомендации работникам милиции по действиям в толпе во время массовых нарушений общественного порядка и определены особенности формирования впечатления толпы о реальности – не факты сами по себе поражают воображение толпы, а то, как они представляются.

Ключевые слова: *социально-психологическое явление, толпа окказиональная, толпа конвенциональная, толпа экспрессивная, толпа действующая.*

Shynkarenko I. O. Social-psychosocial characteristics of the crowd and its use in the operational activity of the internal affairs officers. The article deals with the problems of determination of maintenance of psychological description of crowd and her differentiation from mass. The retrospective analysis of forming of science – psychology of crowd is conducted. The special location of "crowd" is determined among other socially-psychological phenomena, accompanying extraordinary situations. The basic signs of accumulation of people which characterize him as crowd are distinguished. Наданы of recommendation to the workers of militia on actions in crowd during mass public nuisances and forming features are certain imagination of crowd about reality – not facts in itself strike imagination of crowd, and then, as they are produced.

It is well-proven that the feature of crowd consists in the specific of the socially-psychological phenomena which determine monotony of conduct of her participants. It is shown that crowd is created on the base of contrasting of this community of object of dissatisfaction and does community quite often exactly that, that "against them". Consciousness distinguishes only alike поведенческие signs and, accordingly, automatically compels the enormous amount of people to be similar to each other in the manner of conduct (gestures, motions, exclamations of and other). Classification of crowd is Given on his basic descriptions and the categories of учасників crowd are certain.

Keywords: *social-psychological phenomenon, occasional crowd, conventional crowd, expressive crowd, operating crowd.*

Надійшла до редакції 20.03.2014

Дуйловський О. В.

*(Південне територіальне командування
внутрішніх військ МВС України)*

Шалгунова С. А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.916

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ФОРМУВАННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто причини та умови вчинення злочинів у середовищі військовослужбовців МВС України (національної гвардії, внутрішніх військ) на основі аналізу історичних процесів, що відбувалися в Україні з 1915 року по теперішній час.

Ключові слова: *внутрішні війська, національна гвардія, причини та умови вчинення злочинів, етапи формування причин та умов, причини виникнення «дідівщини» та нестатутних відносин між військовослужбовцями.*